

5.9. [10.00.00]ФИЛОЛОГИЯ

5.9. [10.00.00]ФИЛОЛОГИЯ

5.9. [10.00.00]PHILOLOGY

5.9.2. [10.01.03] АДАБИЁТИ ХАЛҚҲОИ ҶАҲОН

(АДАБИЁТИ ФОРС-ТОҶИК)

5.9.2. [10.01.03] ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ МИРА

(ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКАЯ ЛИТЕРАТУРА)

5.9.2. [10.01.03] LITERATURE OF THE PEOPLES OF THE WORLD

(PERSIAN- TAJIK LITERATURE)

ТДУ 002.4

DOI:10.51844-2077-4990-2023-3-195-205

ИДРИСХОҶАИ РОҶӢ *Мирзоюнус Матлуба, доктори илмҳои филология, профессор ИДТ “ДДХ ба номи акад. Б.Гафуров”, (Тоҷикистон, Хуҷанд)*

ВА МАСНАВИИ «ТАЗКИРАТ-УЛ-ХАТТОТИН»-И Ӯ *Мирзоюнус Матлуба, доктор филологических наук, профессор ГОУ “ХГУ им. акад. Б.Гафурова” (Таджикистан, Хуҷанд)*

ИДРИСХОДЖА РОДЖИ *Mirzoyunus Matluba, doctor of philological sciences, professor of modern Tajik literature department under SEI “Khujand State University named after acad. B.Gafurov” (Tajikistan, Khujand),*

И ЕГО МЕСНЕВИ «ТАЗКИРАТ-УЛ-ХАТТОТИН»

“Khujand State University named after acad. B.Gafurov” (Tajikistan, Khujand),

E-mai:matluba.khojaeva@gmail.com

Вожаҳои калидӣ: *Идрисхоҷа Роҷӣ, маснавӣ тазкира, хаттотон, анвои хат, хушнависӣ, манзум, соқинома*

Мақола ба мероси адабии яке аз шоирони номвари охири асри XIX-ибтидои асри XX Идрисхоҷаи Роҷӣ (1878-1918) ва яке аз асарҳои ҷолиби вай маснавии «Тазкират-ул-хаттотин» ихтисос ёфтааст. Гуфта мешавад, ки маснавии мазкур, ки дар шакли манзум ба қалам омадааст, аз сарчашмаҳои муҳими таърихиву адабии ибтидои асри бист буда, дар он дар бораи қариб 60 нафар хушнависони замони маълумот ҷой дода шудааст. Таъкид карда мешавад, ки дар ин тазкира фазои ҳунарии садаҳои XVIII-XIX ва оғози садаи XX-и Бухоро ва дар маҷмӯи Мовароуннаҳр ба қалам омадааст. Маълумоти он дар бораи хушнависон, ороишгарони китоб, шоирону суҳанварон, анвои хат ва хусусиятҳои он басо ҷолиб ва муҳим мебошад. Муаллиф ба хулосае меояд, ки маводи ин тазкира ҳам аз назари таърихӣ ва ҳам аз нигоҳи адабӣ арзиши баланд дорад, зеро он агар, аз як тараф, дар бораи аҳли ҳунар ва хоса, хушнависон маълумот диҳад, аз ҷониби дигар, хусусиятҳои адабӣ ва услубии як тазкираи манзуми ибтидои садаи XX ва сабки ниғориши яке аз намоёндагони номвари ин давра Идрисхоҷаи Роҷиро инъикос менамояд.

Ключевые слова: *Идрисходжа Роджи, месневи, тазкире, писцы, разновидности письма, каллиграфия, стихотворный, сокинаме*

Статья посвящена исследованию литературного наследия одного из известных поэтов конца XIX – начала XX вв. Идрисходжи Роджи (1878-1918) и его месневи “Тазкират-ул-хаттотин”. Отмечается, что это месневи, написанное в стихотворной форме, является одним из важных историко-литературных источников начала XX века и в нем даётся информация об около 60 каллиграфов его времени. Подчеркивается, что в данном тазкире описывается творческая атмосфера XVIII-XIX и начала XX веков в Бухаре и в целом в Мавераннахре. Приведенные в нем сведения о каллиграфов, дизайнерах книг, поэтах, разнообразии письма очень интересные и важные. Автор приходит к выводу о том, что материалы тазкире имеет большую историческую и литературную ценность, потому что, с одной стороны, оно дает важные исторические сведения о различных видах искусства, в частности о каллиграфии, а с другой стороны, раскрывает художественные особенности поэтического тазкире и стилевое своеобразие творчества одного из видных представителей XIX – начала XX вв. Идрисходжи Роджи.

Key words: *Idriskhoja Roji, mesnevi, tazkire, scribes, types of writing, calligraphy, poetry, sokiname*

The article is devoted to the study of the literary heritage of one of the famous poets of the late XIX-th and early XX-th centuries, Idriskhoja Roji (1878-1918) and his mesnevi “Tazkirat-ul-hattotin”. It is noted that this mesnevi, written in poetic form, is one of the important historical and literary sources of the early twentieth century and it provides information about 60 calligraphers of his time. It is emphasized that this tazkire describes the creative atmosphere of the XVIII-XIX th and early XX-th centuries in Bukhara and in Maverannahr in general. The information it contains about calligraphers, book designers, poets, and the varieties of writing is very interesting and important. The author comes to the conclusion that tazkire materials have great historical and literary value, because, on the one hand, it provides important historical information about various types of art, in particular calligraphy, and on the other hand, it reveals the artistic features of poetic tazkire and the stylistic originality of the work of one of the prominent representatives of the XIX-th and early XX-th centuries, Idriskhoja Roji.

Бо вучуди он ки Қозӣ Мирмуҳаммад Идрисхоча Рочии Бухорой аз шоирони соҳибистеъдоди охири асри XIX – ибтидои асри XX буд, дар бораи ӯ то ин замон ягон тадқиқоти ҷиддӣ сурат нагирифтааст. Албатта, дар тазкираҳо, аз ҷумла дар «Тазкират-уш-шуаро»-и Муҳтарам ва «Тазкори ашъор»-и Садри Зиё, «Тазкират-уш-шуаро»-и Абдуллоҳхочаи Абдӣ, «Афзал-ут-тазкор»-и Афзал-махдуми Пирмастӣ, «Намунаи адабиёти тоҷик»-и Садриддин Айнӣ дар бораи ӯ маълумот пайдо кардан мумкин аст. Баъзе матлабҳои муқаддамотиро М.Ғаффорова бо фарогирии маводи ин сарчашмаҳо дар мақолаи худ «Ҳаёт ва эҷодиёти Идрисхочаи Рочӣ» [7, с.46-51] овардааст. Дар мақолаи мо баъзе масъалаҳои марбут ба тарҷумаи ҳол, мероси адабӣ ва маснавӣ ӯ «Тазкират-ул-хаттотин» ба миён кашида мешаванд.

Устод С. Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» аз Идрисхочаи Рочӣ (1298-1338 / 1878-1918) 3 ғазал, 6 рубой ва 1 қитъаро оварда, дар ҳаққи ӯ менависад: «Рочӣ аз муқтадиртарин муосирони худ ва дӯсти наздики Неъматулло-махдуми Муҳтарам буд. Рочиро қасидаҳои ҳар мисроъ таърих ва қасидаи бенукта низ буд» [3, с.217]. Аммо дар «Ёддоштҳо», ки пас аз бисту чанд соли ин тазкира таълиф шудааст, муаллиф ӯро аз муҳолифини шоирони пешқадам, аз он ҷумла Ҳайрат пиндошта, ӯ ва дӯсташ Муҳтарамро танқид мекунад: «Сонитар ду шоири ҷавон муқарраби даргоҳ шуданд. Қобилияти шоирии инҳо нисбат ба он замон хеле дуруст буд. Лекин ҳардуи инҳо аз хурдсолӣ худро боби дарбор месохтанд. Ҳардуи инҳо ҳам аз калонзодагони Бухоро буда, ба таъбири ҳамон замон «устухонхошон бо нону намаки ҷаноби олий сахтшуда» буда, ба дарбор наздик шудан мақсади табиӣ инҳо буд. Инҳо аввал лафзбозӣ, муаммоҳо, қасидаҳои тамомтаърих, қасидаи аз ҳарфи бенукта тамомшаванда барин корхоро, ки дар замони пӯсиши феодализм «санъат» ба шумор мерафт, ба даст дароварданд, баъд аз он дар дарбори амири замон Абдулаҳад, ки фахшиёт ривоч ёфта буд, мувофиқ шуданро машқ карда, шеърҳои беодобонагӯйиро сар карданд» [2, с.630]. Сабаби чунин дугунагии назар, тахмин меравад, ки таъсири ғояҳои ҳоким ва дар дарбори амир Абдулаҳадхон қарор доштани Рочӣ аст. Хусусан, баъд аз воқеаҳои соли 1937 ҳатто Айнӣ барин як шахсияти ҷасур маҷбур буд, ки назари манфии худро дар бораи ин шоири дарборӣ баён кунад. С. Айнӣ оид ба дӯстии Рочӣ бо Муҳтарам, муаллифи «Тазкират-уш-шуаро» сухан ронда, ҳардуро аз зумраи «калонзодагони Бухоро» ва хоҳишмандони хидмат дар дарбор меҳисобад. Муҳтарам дар тазкираи худ дар бораи Рочӣ маълумот дода, ӯро писари «Мулло Наберахочаи муфтӣ, мутахаллис ба Тавфиқ, ки дар мавридаш таҳқиқ ёфт» мегӯяд ва дар бораи «вазъи салим ва таъби латифи ӯ» суханҳои баланд гуфта, аз эҷодиёташ як рубой, ду қасида ва ду ғазалро намуна оварда, дар ниҳоят «Таърихи вафоти Идрис-махдуми Рочӣ»-ро, ки мансуб ба қалами тазкиранигор аст, замима мекунад:

*Афсус, ниҳоли гули боғи фузало рафт,
Чун боди ҳаво аз асари боди ҳаво рафт.
Дар манзили ваҳшатқадаи аҳли фано буд,
Дар маҷлиси хилватқадаи аҳли бақо рафт.
Аз кашмакаши сурати ҳастӣ дили худ ҷид,
Оина барандохту худ маҳви лиқо рафт.
Дар давраи имкон, ки ризо ӯ ба қазо буд,
Дар равзаи ризвон шуда розӣ ба қазо рафт.
Дар маъбади таҳқиқ ниёзи абадӣ сохт,
Як сачда адо кард, ки то рӯзи ҷазо рафт.
Бар рӯи замин латмаи асҳоби сухан монд,
Бар гӯши фалак ноиҳаи аҳли азо рафт.
Аз сафҳаи девони сухан маънии мавзун*

*Оҳиста, нафаҳмонда чу бӯе зи сабо рафт.
 Ё Раб, чӣ хабар қосиди ғайбӣ ба вай овард,
 К-андар кафи худ чони гиромӣ ба фидо рафт.
 Моем гирифтоттар аз сайд дар ин дом,
 Ӯ руҳи муҷаррад шуда, аз қайд раҳо рафт.
 Хун баски фишурдем зи дил баҳри вафоташ,
 Аз панҷаи мижгон асараш мисли ҳино рафт.
 Тоун, ки дар ӯ ҳукми шаҳодат шуда чорӣ,
 Дар ҳини вабо ӯ ба адоди шуҳадо рафт.
 Таърихи варо Муҳтарами хаста чунин ёфт:
 Роҷӣ ба суйи мабдаи боқӣ ба риҷо рафт [9, с. 141].*

Аз ин марсия маълум мешавад, ки шоир соли 1338, дар синни чилсолагӣ ба бемории тоун гирифтот шуда, аз ин вабо ба шаҳодат расида будааст. Муҳтарам дар мақолаи алоҳида дар бораи падари Роҷӣ низ маълумот дода, ӯро аз ҳарду ҷониб «шариф-ут-тарафайн» – аз як ҷониб авлоди содоти Саид Атой ва аз ҷониби дигар – Хоҷағони Даҳбедӣ меномад. Аз ин шоир ӯ як байт, як наът ва ду ғазалро намуна меорад [9, с. 82-84]. Худи Роҷӣ дар вафоти падараш марсияе менависад ва он дар тазкираи Садрӣ Зиё нақл шудааст:

*Оҳ аз он туғрои девони фазоил, к-аз сафо
 Дар баёзи хотираш канзи дақоқиқ буд сабт.
 Навниҳоле дам ба дам аз нуктаҳои дилфиреб
 Ранг-ранг аз мазраи фикри дақиқаш дошт набт.
 Буд васфи донишу ҷуду ҷалолу рифъаташ
 Зоидан ӯаммо нақулу ӯолиян миммо катабт.
 Кард чун сомони сайри хиттаи дор-ул-қарор,
 Гуфт аз маънишиносӣ доъии Ҳақро раҳабт.
 Шуд сариророи саҳни гулшани дорулхулуд,
 Дар маҳи Қурбон, ҳазору сесаду дар явми сабт [12, с. 92].*

Дар навбати худ Садрӣ Зиё дар тазкираи манзуми худ «Тазкори ашъор» Рочиро хеле ситоиш мекунад:

*Чавоне зи шоирфанони Бухор,
 Ки дорад ба фанни сухан эътибор,
 Хирад дораду ақлу ҳушу насаб,
 Хунар дораду илму ҳилму ҳасаб.
 Хирад омада ирси ӯ аз падар,
 Хирад маврас омад ба касбу хунар.
 Мусаммо ба Идрису Роҷӣ хитоб,
 Сиёдатнасаб, хоҷағиинтисоб [12, с. 91].*

Дар идомаи ин тавсифот муаллифи тазкира дар бораи падари ӯ маълумот додааст:

*Падар буд з-аъёни мулки Бухор,
 Ки дорад ба илму амал иштиҳор.
 Ҳасаб ҷамъ омад варо бо насаб,
 Саййидхоҷа ному Набера лақаб.
 Расида зи лутфи шаҳи бовиқор
 Ба ифтонависии шаҳри Бухор.
 Ба фазлу камолу ба иззу шараф
 Надорад назирӯ адилу тараф.
 Муваффақ ба тавфиқи лорайбӣ аст,
 Камолоти ӯ ҷумлагӣ ғайбӣ аст,
 Ки дар шеър ҳам дошт табъи расо,
 Ки «Тавфиқ» бошад таҳаллус варо [12, с. 91].*

Дар ҳамин ҷо Садрӣ Зиё аз вафоти Тавфиқ ва аз навишта шудани таърихи вафоти ӯ аз ҷониби писараш хабар медиҳад, ки мо он таърихро дар боло овардаем:

*Аз ин домғаҳ пеш аз чанд сол
 Варо тоири руҳ кард интиқол.
 Пайи забти таърихи фавти падар
 Чӣ абёти зебо, ки дорад писар [12, с. 91].*

Садри Зиё изхори умедворӣ мекунад, ки Рочӣ, агар аз чанги ачал зинда монад, дар оянда метавонад «зубдаи шоирони замон» шавад:

*Биёбад зи чанги ачал гар амон,
Шавад зубдаи шоирони замон.
Ҳанӯзаш, ки дар унфувони шабоб,
Тавон кард аз фозилонаш ҳисоб.
Ҳамоно пас аз касби такмили ҳол
Ба олимаротиб расонид камол.
Дар ин аҳд дар шеваи шоирӣ
Варо рутба бартар бувад з-аксаре.
Варо зеҳни соф асту таъби равон
Талиқ-ул-лисон асту азб-ул-баён [12, с. 91].*

Садри Зиё Рочиро на танҳо ба унвони як шоири рангинхаёл, балки ҳамчун хаттоти хушкор низ муаррифӣ кардааст:

*Ба ашъори рангин, ки ўқоил аст,
Ба хаттотӣ ҳам дасти ўқобил аст [12, с. 91].*

Азбаски дар назари Садри Зиё шеъри Рочӣ бехтар аз шеъри падараш аст, дар тазкирааш, ӯ нахуст ашъори писар ва баъдан намунаҳо аз ашъори падар меорад ва ин маъниро махсус таъкид менамояд:

*Нахустин зи ашъори хуби писар
Нависам, пас он гаҳ зи шеъри падар [12, с. 91].*

Садри Зиё дар тазкираҳои дигари худ низ дар бораи Рочӣ маълумот додааст, ки дар ин бора Саҳобиддини Сиддиқ дар рисолаи худ хабар медиҳад [13].

Абдуллоҳхочаи Абдӣ – аз тазкиранависони муосири Рочӣ дар тазкирааш ба ӯ баҳои баланд дода, 2 ғазалашро намуна овардааст [1, с. 101]. Ӯ иштибоҳан таҳаллуси Тавфиқро «Таҳқиқ» навишта, аз ҷониби модарӣ аз хочағони Шайхи Рангрёз набераи Иноятуллоҳхочаи Муфтии мударриси Кӯшон Толиби Таҳзибхон будани ӯро қайд мекунад ва низ умед бар он мебандад, ки агар толеъ мадад кунад, ба мартабаи камол хоҳад расид [1, с. 101].

Аммо аз миёни тазкиранависони баъдина «Тазкираи Сибок» дар бораи Рочӣ маълумоти фаровонтар медиҳад. Ба қавли ӯ, «эшон домоди Қозӣ Ибодуллоҳони Ибрат, ки мавсуф валади аршади домулло Абулфазли Сират мебошанд» [4, с. 100]. Ӯ хабар медиҳад, ки бародари Рочӣ Насрулло-махдум бо ду писари Ибодуллоҳони Ибрат «ба Афғонистон (ба Ақча) ҳичрат намуда ва дар ҳамон ҷо зиндагонӣ карда ва дар ҳамон ҷо аз олам гузаштаанд» [4, с. 100].

«Девони Рочӣ дар ин ҳангом назди Атоуллоҳон, фарзанди Насруллоҳон-махдум аст, ки муҳаррир шаби сафари худ аз Кобул соате аз он истифода бурда, баъзе аз ғазалҳои онро навишта гирифта будам» [4, с. 100].

Ин хабар воқеан ҳам ҷолиб аст. Маълум мешавад, ки Идрисхочаи Рочӣ шоири соҳибдегон буда, девонаш айни ҳол дар дасти бародарзодааш Атоуллоҳон будааст ва ӯ дар Кобул иқомат доштааст. Шайх Абдулқодир Кароматуллоҳи Бухорӣ дақиқ накардааст, ки дар қадом сол бо ӯ мулоқот доштаву девонро бо чашми худ дидааст, вале аз замимаи тазкира маълум мешавад, ки дар аввали солҳои 2000 ҳам ӯ дар қайди ҳаёт будааст. Пас, маълум мешавад, ки имкон дорад, девони шоир дарёфт ва муаррифӣ шавад. Дар «Тазкираи Сибок» муаллиф 5 ғазал, 4 мухаммас бар ғазалҳои Шоҳин, Тоҷуддавла, Оҷиз, Анқо, 4 истиқболия бар ғазали амир Оҷиз, 1 истиқболия бар ғазали Наҷиби Ҳиндӣ, 4 рубоӣ ва як марсия-моддаи таърихи Муҳтарам бар вафоти Рочиро интиқол намудааст, ки аксар нав буда, дар тазкираҳои дигар вонамехуранд.

Ниҳоят, тазкираи дигар «Тазкираи суханварони Истаравшан», ки мансуб ба қалами Сайидумари Султони Кавкабист, дар бораи Идрисхочаи Рочӣ маълумот дода, менависад, ки ӯ дар мавзеи Қалъачаи Раиси Ғонҷи соли 1298/1880 «дар оилаи фозил ва шоир Мулло Бурҳонхоча мулаққаб ба Наберахоча таҳаллусаш Тавфиқ таваллуд ёфт. Мулло Бурҳонхоча фарзанди шоир Сайидғозихочаи Нолаи Истаравшанӣ ва набераи Хоҷа Убайдуллоҳи Солик мебошад. Бинобар ҳамин ҳам Тавфиқ ба худ Наберахоча лақаб гирифтааст» [с. 249] Аз рӯи иттилои Сайидумари Султон, Рочӣ саводи ибтидоиро дар зодгоҳ гирифта, баъди дар Бухоро муфти шудани падараш ба ин шаҳр мекӯчад, дар мадрасаи Кӯкалтош таҳсил карда, дар ноҳияи Янги Қурғон қозӣ таъин мешавад. Аммо соли 1336/1918 ба бемории вабо гирифта шуда, дар синни 39 солағӣ вафот мекунад. Тибқи иттилои муаллиф, Рочӣ дар Истаравшан ба яке аз хешовандонаш издивоҷ карда, соҳиби фарзандон, аз ҷумла писаре мешавад бо таъби шоирӣ.

Дар маълумотномаи Сайидумари Султон чанд нукта баҳснок аст:

1. Сабаби Наберахоча тахаллус ёфтани Тавфиқро донишмандони дигар набераи Иноятуллохочаи муфтӣ будани ӯ гуфтаанд.
2. Соли вафоти Роҷиро аксари тазкиранависон 1338 гуфтаанд, аммо С. Султон 1336 менависад. Агар ба моддаи таърихи Мухтарам таъя кунам, 1338 дуруст аст.
3. С. Султон ҳини баёни шарҳи ҳоли шоир дар бораи хидмати Роҷӣ дар дарбори амир хомӯш мондааст.
4. Шайх Кароматуллоҳ дар «Тазкираи Сибок» ӯро домоди шоир Ибрат гуфтааст, аммо С. Султон аз издивоҷи ӯ бо ҳешдӯхтари истаравшанӣ хабар медиҳад, ки маълум нест, ахбори кадоме аз онҳо саҳеҳ бошад.
5. Тибқи хабари С. Султон дар тазкираи Возеҳ дар бораи Идрисхочаи Роҷӣ маълумот ҷой дорад. Аммо мутолиаи бодиккати ду нашри ин тазкира ба натиҷае овард, ки дар бораи Роҷӣ чизе гуфта нашудааст.
6. С. Султон маълумоти Садрӣ Зиёро аз «Тазкори ашъор» иштибоҳан чун чакидаи қалами Мухтарам овардааст.
7. С. Султон менависад, ки Роҷӣ «ба вафоти шоирони машҳури замон Шамсиддини Шохин, Мирсиддиқи Хайрат, Тавфиқ, Ёрӣ, Ричой ва чанди дигар қитъаҳои таърихӣ навиштааст» [8, с. 252]. Қитъаи таърихӣ ӯ дар вафоти падараш Тавфиқ ҷойи баҳс надорад, аммо дар мавриди шоирони дигар қитъаҳои ӯ дар ҳеч ҷо, аз ҷумла дар тазкираи худи С. Султон низ сабт нашуда, боиси шубҳа мемонанд.
8. Ба қавли С. Султон «соли 1976 ба таъби девони Нақибхони Туғрал таърихи марғуб гуфт ва баҳои сазовор дод» [8, с. 252]. Аммо ин фикр ҳам баҳснок аст, зеро соли 1976 Роҷӣ дар қайди ҳаёт набуд, девони Туғрал бошад, соли 1916 интишор ёфт, ки баробар ба соли 1876 х. мебошад. Шояд муаллиф ҳамин солро дар назар дошта бошад?!

Мероси адабии Идрисхочаи Роҷӣ аз рӯбиёту қитъаот, ғазалиёту қасоид, мухаммасҳову ҷавобияҳо, баёз ва маснавии манзуми «Тазкират-ул-хаттотин» иборат аст. Девони Идрисхочаи Роҷӣ, ҷунонки гуфта шуд, тибқи маълумоти Шайх Кароматуллоҳи Сибок дар дасти бародарзодаи шоир дар Кобул ниғаҳдорӣ мешавад. Намунаҳои ашъори Роҷӣ дар тазкираҳо оварда шуда, аз ҳунари волои шоир шаҳодат медиҳанд. Дар суҳанбозӣ низ Роҷӣ истеъдоди фавқулода доштааст, ки рӯбиҳои зерин бо истифодаи таҷниси қофия гувоҳи ин даъво аст:

*Эй дилбари шӯхи дилкаши дидадаро,
Кардам зи барот ҷой, дар дида даро!
Бар пот ғуборе нарасад, дида даро,
Берун кунадат сиришк, гар дида даро!*

Дар радифи мухаммасҳое, ки Роҷӣ ба ашъори шоирони мозиву муосир гуфтааст, як мухаммаси тазминии зебо бар ғазали Камоли Хучандӣ низ ҷой дорад, ки банди аввалинаш ҷунин аст:

*Сунбул аз он кокули пурпечуб аз худ равад,
Наргис аз он ҷашми масти нимхоб аз худ равад.
Ғунча аз лаъли ту ҳангоми хитоб аз худ равад
Акси рӯят гар фитад дар об, об аз худ равад
В-ар фишонӣ зулфи мушкин, мушки ноб аз худ равад.*

Баёзи Идрисхочаи Роҷӣ, ки бо хати хеле зебо таълиф шуда, ашъори шоирони зиёд аз ҷумла абёти дилнишини Абдурраҳмони Ҷомӣ, Камоли Хучандӣ, Саъдии Шерозӣ, Сайидои Насафӣ, Мирзо Абдулқодири Бедил, Садрӣ Сарир, Абдулқодирхочаи Савдо, Исо маҳдум ва дигаронро дар бар гирифтааст.

Маснавии «Тазкират-ул-хаттотин» аз манбаъҳои муҳимми таърихиву адабии тоҷикон буда, дар он дар бораи ҳунари хаттотӣ, хусусиятҳои он, хушнависони номвар маълумот дода шудааст. Маснавии мазкур дар вазни мафойлун / мафойлун / мафойл (ё фаулун) – баҳри ҳазачи мусаддаси маҳфуз ё мақбуз навишта шуда, шумори мисраҳояш аз 1700 адад (850 байт) мутаҷовиз аст.

Зимнан, маснавии Роҷӣ асари муҳимме аз силсилаи осор дар бораи хушнависон буда, дар ин давра чандин асари дигар ҳам аз боби ҳунари хушнависӣ, китоборӣ, муқовасозӣ ва монанди ин таълиф шуда будааст. Аз он ҷумла «Тазкират-ул-хаттотин»-и Садрӣ Зиё, «Маҷмуаи қотибин»-и Фатҳуллоҳи Мӯй, «Тазкираи хушнависон»-и Ғуломмуҳаммад Ҳафтқалами Деҳлавӣ ва ғ. -ро метавон ном бурд, ки бо таърихи ин навъ ҳунари вежагиҳо ва номварони он

метавонанд ошно кунанд. «Тазкират-ул-хаттотин»-и Идрисхочаи Рочӣ, ба қавли мутахассиси соҳаи хатшиносӣ Эҳсон Окилов, ба шарофати «Тазкират-ул-хаттотин»-и Садри Зиё, ки соли 1350/1931 таълиф шудааст, ҳифз шудааст (Э. Окилов). Садри Зиё дар асари худ дар бораи анвои хат ва хаттотони мутақаддимин ва мутааххирин маълумот дода, баъзе рисолаҳои марбут ба хатро низ ба он ворид кардааст. ӯ дар бораи анвои шашгонаи хат, равияҳои хатнависӣ, мисли қитъанависӣ, равияи мавлавии соқигӣ, равияи абдучабборӣ, хати настаълиқ, хати шикаста ва ғайра дар ин асар маълумот медиҳад ва илова мекунад, ки аз хатҳои шашгонаи маъмули анъанавӣ дар асри XIX се навъи хат – сулс, таълиқ ва настаълиқ густариш ёфтанд. Аз ҷумла, Э. Окилов, менависад, ки маснавии Идрис-махдуми Рочӣ низ ба рисолаи Садри Зиё ворид шуда, дар бораи 42 нафар хаттотони машҳур маълумот медиҳад. Ҳақ ба ҷониби ӯст, ки «ин маснавий барои омӯзиши таърихи адабиёти асри XIX-ибтидои асри XX ва мактаби хушнависи Бухоро сарчашмаи муҳим мебошад» [10, с. 18].

Маснавии Идрисхочаи Рочӣ яке аз асарҳои хеле арзишманди таърихиву адабӣ буда, дар он роҷеъ ба масъалаҳои омӯхтани асосҳои ҳирфаии хушнависӣ ва пайванди ин ҳунар бо ҷамъи ҳунарҳои дигаре, ки дар он рӯзгор дар Бухорои шариф раванқ дошт, матлабҳои ҷолибе оварда шудааст. Идрисхочаи Рочӣ дар баробари васфи ҳунари ҳар хушнавис оид ба ҳунарҳои дигаре, ки ин хаттот дорад, аз он ҷумла китоборӣ, муқовасозӣ, заргарӣ, қоғазсозӣ, суханварӣ, шоирӣ ва ғайра сухан ронда, дар маҷмӯъ як манзараи умумии ҳаёти фарҳангии яке аз бузургтарин шаҳрҳои Шарқ – Бухоро инъикос менамояд.

Маснавии Идрисхочаи Рочӣ дар шакли соқинома навишта шуда, баъд аз ҳар банди он, ки ихтисос ба мавзӯе дорад, як байте бо муҳотаби «соқӣ» меояд. Ҷамъулҷамъ микдори чунин бандҳо бисту ду адад аст. Бандҳо аз назари микдори байт гуногунанд.

Дар банди аввали маснавий муноҷот ба Худованд, ҳамду сано ба Офаридгор ва расули ақрам оварда мешавад ва дар ҳамин қисми маснавий муаллиф аз даргоҳи илоҳӣ хоҳиш мекунад, ки:

*Диламро пок гардон аз намоиш,
Забонам соф кун андар ситоиш,
Ки то некӯ диҳам доди фасоҳат,
Кунад хонанда аз вай истироҳат!*

Ин ҷо нуктаи муҳим он аст, ки муаллиф меҳодад аз гуфтани айби дигарон барканор бошад, вале айби худро бидонад:

*Ба айби кас маёло фикратамро,
Зи айби ман хабар деҳ фитратамро!*

Дар банди дувум пас аз ситоиши Худову Расул шоир ба васфи шоҳаншоҳи замон мегузарад:

*Бидеҳ, соқӣ, мае, то з-ин тарона
Кунам васфи шаҳаншоҳи замона!*

Дар банди дигар пас аз мадҳу ситоиши шоҳи замон шоир ба тавсифи Бухоро шуруъ мекунад. Сабаб он аст, ки дар меҳвари ин маснавий васфи хаттотони Бухоро, ки аз марказҳои бузурги тамаддуни Шарқ ва ҳунарҳои хушнависиву китоборӣ буд, қарор дорад. Ин аст, ки дар васфи ин шаҳри бузург ва ин гаҳвораи бемисли миллати мо мусанниф меғӯяд:

*Ҷаҳонро аз Бухоро зебу зин аст,
Ки олам хотаму ин ҷо нигин аст.
Ҷаҳон шахсу Бухоро омадаш дил,
Ба дил шуд эътибори шахс ҳосил.
Бухоро мағзу олам ҷумлагӣ пӯст,
Барои мағз охир пушт некӯст.*

Дар чанд банди дигар шоир дар васфи маъшуқи худ сухан меронад ва ӯро дар ҳамаи ҳунарҳо соҳибкамол меномад.

*Зи ҳар фанне, ки меномӣ камоле,
Набуд ӯро дар ӯ фан худ мисоле.
Ба фаҳми чистону сунъи муаммо
Миёни нуктасанҷон буд якто.
Ҳулул оварда ӯро илм дар килк,
Диҳад эъломи ӯ килки гуҳарсилк.
Хафиву ҳам ҷалӣ хат дошт дилбар,
Ки гӯйӣ бар садаф барчида гавҳар.
Варо назме ба синни хурдсолӣ*

*Бар он вачҳе, ки бо силки лаолӣ,
Зи ҳар фан гарчи некӯ баҳравар буд,
Ба хатту шеър майлаш бештар буд.*

Дар ниҳояти ин тавсифҳо майли дилбарро ба хатту шеър зикр карда, таъкид менамояд, ки танҳо бо роҳи вуруд ба ин ду ҳунар имкон дорад, ки дили маъшук ба даст ояд:

*Агар хоҷӣ висоли он дилором
Бурун овар ба фанни шеъру хат ном.
Бидеҳ, соқӣ, майе то ҳотифи ғайб
Кунад ҳусни хат андар сафҳа беайб!
Хат охир мазҳари рӯи нигор аст,
Ба шахси ҳусни ӯ оинадор аст,
Ки мемонад алиф бо қадди чонон
В-аз ӯ ҳам чилва созад тири миҷгон.*

Ҳамин тариқ, аз ҳарфи алиф тавсифи ҳарфҳо, тарзи навиштани онҳо, тарзи пайваст шудани онҳо бо ҳамдигар ва дигар хусусиятҳои ҳусни хат оғоз меёбад. Муаллиф дар идома дар бораи таълими хат ва таърихи хати настаълиқ маълумот дода, асосгузори онро Алии Табрэзӣ менамояд:

*Бидеҳ, соқӣ, майе, то дар мавозеъ
Кунам таълими хат-ул-айн возеҳ!
Мар ин хатро, ки настаълиқ ном аст,
Бино аз насхи таълиқаш тамом аст.
Намуда вазъи ин хат назди чумҳур
Алӣ Табрэзӣ андар асри Темур.*

Пас аз баёни хусусиятҳои ҳар ҳарф ва тарзи навишта шудани онҳо, муаллиф дар бораи устодони ин фан хабар медиҳад:

*Бидеҳ, соқӣ, майи софе, ки то ман
Кунам теъдоди устодони ин фан!*

Аввалин касе, ки ӯ дар борааш хабар медиҳад ва ҳунари ӯро дар хушнависӣ тавсиф менамояд, Маҳдуми Аҳмад аст:

*Ваҳиди комилон Маҳдуми Аҳмад,
Ки давлат дар камолаш буд сармад.
Хаташ бар сафҳаи силки лаолӣ,
Найи килкаш зи шаққи нақс холӣ.
Зи тиббу ҳандаса шеъру нучумаш,
Мусаххар бар сари мулки улумаш.
Дар ин фанҳост аз тасниф машҳур,
Ки чашми нотавонбин бод аз ӯ дур.*

Аз ин васф бармеояд, ки Аҳмади Донишро муаллиф на танҳо саромади хаттотони замон, балки донишманди бемисле дар улуми тиббу ҳандаса ва шеъру нучум низ меҳисобад. Аммо ин ҷо сухан на танҳо аз донишмандии Маҳдум, балки сурату сирати ӯ низ рафтааст:

*Ба сурат чун қаландар лоуболест,
Ба сират лек Афлотунмисолест.*

Дар идомаи ин қисмати маснавӣ шоир дар бораи хушнависоне мисли Иброҳиму Исҳоқ, Мир Икром, Мирзо Аҳмади Муншинаҷод, Иброҳимхоҷаи мири Кӯлоб, Иброҳимхон, Абдуллоҳбег, Мирзо Баҳром, Мирзо Бадриддин, Бақохон (Нодир), Таҳсин, Муллохоҷа, Имоуддин, Мирзои Дабир, Шаҳобуддин Халифа, Ҳоҷӣ Хусайн, Ҳоҷи Мирзо Раҳматуллоҳ, Саъдуллоҳи Ӯроқ, Муллоорифи Бобои Ирсӣ, Қорӣ Шариф, Мирзо Шариф Маҳдуми Садр, Сиддиқ, Қозӣ Сабоҳон, Маҳдуми Солеҳи Навҳа, Мирзо Ғиёс, Мирзо Фармонқулӣ, Мирзо Қамархон, Мирзо Чаҳонгир, Ҳоҷӣ Абдусаттор, Ҳабибуллоҳони Қозинаҷоди Авҳадӣ, Ҳоҷӣ Абдуваҳҳоб, Ҳаким Абдулмаҷиди Зӯфунун, Абдуллобеки мири Китоб, Абдулкарими Имод, Абдуллоҳ муншии Мирзо, Мирзо Азим, Абдурраҳими Пуштқӯҳӣ, Убайдуллоҳ Мирзои Ҳисорӣ, Мирзо Абдурахмон, Мирзо Абдулвоҳид, Мирзо Абдуқайюм, Қорӣ Абдулвоҳид, Мирзо Умари Сонӣ, Мирзо Қорӣ Олим, Мирзо Қобил, Мир Файзуллоҳи Котиб, Мирзо Қобили Мирохур, Қорӣ Қулӣ, Мирзо Мурод, Маҳмадамин, Қорӣ Музаҳҳиб, Абдулмуъмин, Қозӣ Маҳмадамин, Муҳсинҷон, Қозӣ Назруллои Ӯроқ, Қозихоҷа Неъматуллоҳ, Мирзо Сафар, Мирзо Миряхё маълумот медиҳад.

Мо 58 нафар хушнависи замонро дар маснави Идрисхочаи Рочӣ шумурда тавонистем, ки аз шумори Э. Окилов (42 нафар гуфта буд), 16 нафар бештаранд. Аммо, чунонки худи муаллиф эътироф мекунад, ин шумор танҳо қатрае аз баҳр аст. Бинобар ин, ӯ аз ҳамаи онҳое, ки номашон ба ин маснави ворид нашудаанд, узр мепурсад ва иллати ба тазкира ворид нагардиданашонро на фориғболии муаллиф, балки беҳабарии ӯ аз ҳоли онҳо шарҳ медиҳад:

*Зи хаттотон, ки дар ин сафҳа гуфтам,
Зи баҳри мадҳашон як дур (р) насуфтам.
Зи баҳре қатра аз хавфи итолат,
Зи муҳре заррае омад ҳаволат.
Ҳаминҳо худ яке аз сад ҳазоранд,
Ки ин ҷо аҳли ин фан бешуморанд...
Пас онҳоро, ки бо шухрат нашуд кор,
Наёмад номашон дар силки тазкор.
Басе з-онҳо, ки худ ҳастанд машҳур,
Маро ноҳолдонӣ дошт маъзур.
Фаромӯшӣ сабаб омад на ихмол,
Басе з-онҳо, ки будам оға аз ҳол.
Аз ин маънӣ сухан дар кӯтаҳӣ монд,
Зи зикри баъзешон дафтар тижӣ монд.
Бибояд аз карам узрам пазиранд,
Маъзуллоҳ, ки бо ман хурда гиранд.*

Идрисхочаи Рочӣ дуруст гуфтааст, ки аксари онҳое, ки дар хаттотӣ машҳур буданд, дар шоири низ ҳунари хос доштаанд:

*Бувад з-инҳо, ки шуд дар сафҳа тазкор,
Зи хатту шеър аксар баҳрабардор.*

Бинобар ин дар идомаи сухан Идрисхоча ба васфи «сухан» мепардозад. Сухан аз диди ин суханвар, сарвати бебаҳост:

*Сухан мавҷе бувад аз баҳри эҳсон,
Сухан дуррест аз дарёи ирфон.
Сухан охир мадори лутфу кин аст,
Сухан охир бинои куфру дин аст.
Сухан бошад далели куфру ислом,
Сухан бошад нишони амру илҳом.
Сухан бо шоҳиди мазмун қабоест,
На балки мазҳари маънинамоест.
Сухан оинаи шахси маъонист,
Маъониро сухан гар нест, фонист.
Вучуде дар маъонӣ бе сухан нест
В-агар маънӣ набошад, ҳеч фан нест.
Сухан чун наврасе покизагавҳар,
Тасарруф мекунад мазмуни духтар.
Сухан равнақдеҳи соҳибкамолон,
Сухан фарбеҳкуни лоғархиёлон.*

Азбаски сухан «чавҳари таъми суханвар аст»-у зодаи табъи ӯ, хоҳ зебо бошад хоҳ бебезб, дар назари соҳиби худ арҷманд аст:

*Сухан бошад чунон покизагавҳар,
Ки бошад чавҳари таъми суханвар.
Сухан к-ӯ зоида аз табъи хирадманд,
Халаф бошад туро монанди фарзанд.
Халаф гар хуб бошад, рост дилҷӯст,
Сухан гар ҳусну гар қубҳ аст некӯст.
Халаф гар дилкашу гар нописанд аст,
Ба назди соҳиби худ арҷманд аст.*

Ин матлабро – яъне мисли фарзанди хубрӯву нек будани ҳар сухан аз назари суханвар ба воситаи як ҳикояти тамсилӣ ба қалам омадааст. Мазмуни ин ҳикоят он аст, ки боре пире аз ровӣ хоҳиш мекунад, то сеbero ба зеботарин кӯдак, яъне фарзандаш, ки дар мадраса таҳсил мекунад, бирасонад. ӯ фарзандашро чунон ситоиш мекунад, ки гӯӣ, дар ҳусну малохату ақлу

дониш ягона ва фариди рӯзгор бошад. Вакте ровӣ ба мадраса мерасад, мебинад, ки хама нокису шалу калу кӯранд ва танҳо фарзанди худаш зеботарини онҳост ва он себро ба фарзанди худаш медиҳад. Ин ҳикоятро дар шакли гунаи дигар дар осори ин давра метавон пайдо кард. Пас аз ин ҳикояти тамсилӣ муаллиф дар бораи худаш ва корҳое, ки кардааст, хабар медиҳад:

*Ба хатту шеър қардам феълу гуфтор,
Ҳама қасри забону хома даркор.
Каломам чумла яксар беғараз буд,
Хулусаш чавҳару сидқаш ғараз буд...
Навиштам ҳарчи омад бар забонам,
Дигар радду қабули ӯ надонам.*

Шоир ифтихор дорад, ки харгиз ба хотири тамаъ ва савдои хом шеъре нагуфта, ба хотири обу ошу маош каломе мавзун накарда. Ӯ шукргузор аст, ки ҳарчи мехост, барояш бо лутфи Илоҳӣ дастрас буд:

*Ҳар он чи мақсад аз дунё ҳавас буд,
Зи лутфи ҳақ бар онам дастрас буд.*

Шоир дар идома аз санчиши қалам ва тавфиқи худ дар таълифи хусни талаб, ғазал, мухаммас, рубой, қасида, муаммо, хошия, маснавӣ, ҳикоят, шахрошӯб, моддаи таърих маълумот медиҳад. Дар охир ин хама дар назари ӯ як навъ худситой менамояд, ки пас аз байте ба унвони соқӣ лаҳни худро тағйир медиҳад:

*Бидеҳ, соқӣ, майе аз раҳнамоӣ,
Фуруд ор аз саманди худситой!*

Рочӣ хама гуфтаҳои худро ғалату ҳарзагӯӣ номида, иқрор мешавад, ки:

*Бузургон ҳарчи маънӣ буд, гуфтанд,
Дури маънӣ ба пеши табъ суфтанд.*

Дар чанд банди охири маснавӣ шоир изҳори аҷзу нотавонӣ карда, аз хатову айб орий набудани ашъорашро таъкид мекунад ва аз хонандагон авфу пӯзиш мехоҳад.

Дар «Тазкират-ул-хаттотин», чунонки зикраш рафт, асомии қариб 60 хушнавис ворид шудааст. Муаллиф ба ҳар кадоми онҳо баҳои сазовор дода, аз хунархояшон маълумот медиҳад. Масалан, дар бораи Исҳоқ менависад, ки ӯ дар хатти чалӣ ва хафӣ «ба ҳар як бехтар аз якдигар тавоно» ва аҳли шеъру тақрир буда, дар шоирӣ машҳури даврон буд. Ӯ худ Мир Иқром «зи санъатҳои чузъӣ бас хабардор», Мирзо Аҳмади Муншинаҷод «шаҳир андар фунуни шеъру тақрир», Иброҳимхочаи мири Кӯлоб «ба шеъру заргарӣ» буда маҳорат, Иброҳимхон «ба иншову ба назму шеър якто», Мирзо Баҳром «ба фанни хатту тақрираш камолест, Хаёли шеъриаш сеҳри ҳилолест», Бақохон «ба дарсу шеър мумтоз ва таҳаллусаш Нодир», Таҳсин «дабири шоири маънишинос», Муллохоча «дар машқи чалӣ ва лавҳу қитъа» шуҳратманд, Имомуддин «ба таъриху суҳандонӣ мусаллам», Мирзои Дабири «ба шеъру хат инон тофт», Шаҳобуддин Халифа «худодон, факеху олим ва дар хатти чаливу китобат соҳибмаҳорат» будаанд. Аз миёни хушнависон шахсиятҳои бағоят номваре мисли Аҳмади Дониш ва Садри Зиё низ будаанд. Чунончи, дар бораи Садри Зиё мегӯяд, ки:

*Дар ин фан он ки ӯ худ аҳли қадр аст,
Ҳама Мирзошариф Маҳдуми Садр аст.
Қалам дар дасти ӯ ҳамчун чапандоз,
Ба майдони саҳоиф дар таку тоз.
Чу ояд маст дар майдони тақрир,
Ишороташ намегунҷад ба таҳрир.
Набошад андар ин фирӯзасоҳат,
Қаринаш ҳолиё андар фасоҳат.
Ҳама ашъори ӯ дархурди тавсиф,
Бувад ӯро ба маълумот тасниф.
Ба қаддаш рост дебой фазоил,
Шудӣ зоҳир аз ӯ хуш-хуш фазоил.*

Сиддиқро (шояд Мирсиддиқхони Ҳашмати Бухорой бошад) зӯфунуни замон меномад ва дар васфаш мегӯяд:

*Суҳандону суҳангӯву суҳанвар,
Ки қас андар суҳан з-ӯ нест бартар.
Фарид андар қироат, назму иншо,*

Нӯҷуму рамлу таъриху муаммо.

Сабаби ин тахмин задан, ки шояд мухотаб Ҳашмат бошад, мукарраран ишора кардани муаллиф ба зоти ӯст. Бори аввал мегӯяд, ки:

*Ба ҳар фан иттифоқи хосу ом аст,
Ки зоташро камолоти тамом аст.*

Бори дигар ишора мекунад, ки:

*Бувад ӯро ба маълумот тасниф,
Набошад зоти ӯ муҳтоҷи тавсиф.*

Ҳини номбар кардани анвои хат муаллифи тазкира хатҳои настаълиқ, куръонӣ, китобӣ, хафӣ, аҷлӣ, чалӣ, сулс, кӯфӣ, туғро ва хати нохуниро низ зикр мекунад. Чунончи, дар мавриди хати нохунӣ, ки аз анвои нодири хат буд, менависад, ки:

*Дувум, Абдуллаҳ, он Муншии мирзо,
Ки будӣ суҳбати ӯ умрафзо.
Ба хатти нохунӣ ҳам буд қодир,
Ки ҳаст он хат миёни халқ нодир.*

Ё дар бораи Мир Файзуллоҳи котиб менависад, ки ӯ дар навиштани хатҳои сулсу кӯфиву туғро дасти кавӣ дошт:

*Хунарвар Мир Файзуллоҳи котиб,
Ба таълими ду хат, бар чумла ғолиб.
Ба хатти сулсу ҳам кӯфиву туғро
Варо дасте бувад аз чумла боло.*

Албатта, анвои хат хеле зиёд аст ва аз замони қадим то имрӯз хатҳои мисли ғубор, девонӣ, кӯфӣ, райҳон, муҳаққак, рикӯъ, рукъа, насх, сулс, тавкӯъ, туғро, таълиқ, настаълиқи шикаста ва ғайраро номбар кардаанд ва ҳар кадоме хусусиятҳои худро дорад. Муаллифи тазкира на танҳо ному насаби хаттотони Бухоро, балки хушнависони мавзӯҳои дигарро низ зикр мекунад, чунончи Алии Табрзӣ аз Табрз бунёдгузори хати настаълиқ будааст. Иброҳимхоча мири Кӯлоб аз Кӯлоб, Муҳаммадҷусуфи Дой аз Хева, Муҳаммад Шарифи Хоразмӣ низ аз Хева, Убайдуллоҳ Мирзои Ҳисорӣ аз Ҳисор, Убайдуллоҳи Бадахшӣ аз Бадахшон, Абдуллоҳбек мири Китоб аз Кеш, Мирзо Абдуқайюм низ аз хитгаи Кеш, Абдурраҳими Пушткӯҳӣ аз Пушткӯҳ ва ғайра бо овардани макони таваллудашон зикр ёфтаанд. Аммо аксари ин хушнависон муддате дар Бухоро зиста ва эътибору шуҳрати ному инҳо ёфтаанд. Ғайр аз ин, Идрисхочаи Рочӣ мансабу вазифаҳои хушнависон ва падарони онҳоро низ ёдовар шудааст. Чунончи, баъзеҳо маҳдум (Маҳдуми Аҳмад, Маҳдуми Садр), баъзе мирзо (Мирзо Баҳром, Мирзо Баҳриддин), муншӣ (Мирзо Аҳмади Муншинаҷод, Мирзо Ғиёси Муншинаҷод), бархе ӯрок (Саъдуллои ӯрок, Қозӣ Неъматуллои ӯрок), бархе ҳочӣ (Мирзо Раҳматулло, Ҳочӣ Ҳусайн), қорӣ (Қорӣ Шариф), қозӣ (Қозӣ Сабоҳон, Қозӣ Маҳмадамин), мирохур (Мирохур Мирзои Қобил), қаровулбегӣ (Мирзо Мир Яҳё) ва ҳоказо мебошанд. Бархе аз ин хушнависон бо лақабҳои хосе низ иштихор ёфта буданд, мисли Аҳмад-маҳдуми Дониш, Абдуллоҳбек мири Китоб, Имомуддини хушнавис, Қозӣ Сабоҳони хушнавис, Мир Файзуллоҳи Котиб, Мирзо Аҳмади Муншинаҷод, Мирзо Бадриддини чапнавис, Мирзо Ғиёси қилқос, Мирзо Қамархони хушқор, Мирзо Муроди қоғазсоз ва ҳоказо. Ҳамин тариқ, дар маснави «Тазкират-ул-хаттотин» фазои хунарии садаҳои XVIII-XIX ва оғози садаи XX-и Бухоро ва дар маҷмуъ Мовароуннаҳр ба қалам омадааст. Маълумоти он дар бораи хушнависон, ороишгарони китоб, шоирону суҳанварон, анвои хат ва хусусиятҳои он басо қолиб ва муҳим мебошад. Маводи ин тазкира ҳам аз назари таърихӣ ва ҳам аз нигоҳи адабӣ арзиши баланд дорад, зеро он агар, аз як тараф, дар бораи аҳли хунар ва хоса, хушнависон маълумот диҳад, аз ҷониби дигар, хусусиятҳои адабӣ ва услубии як тазкираи манзуми ибтидои садаи XX ва сабки нигориши яке аз намояндагони номвари ин давра Идрисхочаи Рочиро инъикос менамояд. Айни ҳол ин тазкира аз ҷониби Эрачи Меликиён зери назари профессор Аскаралӣ Рачабов ба чоп тайёр шудааст ва умед аст, ки интишори он барои чустан ва гуфтани матлабҳои нав мусоидат хоҳад намуд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Абдӣ, А. Тазкират-уш-шуаро. Бо тасҳеҳ ва муқаддимаи Асғари Ҷонфидо, зери назари Саҳобиддин Сиддиқов. – Душанбе: Дониш, 1983. – 292 с.
2. Айни, Садриддин. Ёддоштҳо. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. – 680 с.
3. Айни, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик. – Душанбе: 2010. – 420 с.

4. Бухорӣ, Шайх Абдулқодир Кароматуллоҳ. Тазкираи Сибок. – Тошканд: Академияи фанҳои Ҷумҳурии Ўзбекистон – Фан, 2007. – 199 с.
5. Возех, Қорӣ Раҳматуллоҳ. Тухфат-ул-аҳбоб фӣ тазкират-ил-асҳоб: Матни интиқодӣ бо муқаддима ва тасҳеҳи Асғари Ҷонфидо, зери назари А. Мирзоев. – Душанбе: Дониш, 1977. – 224 с.
6. Возех, Қорӣ Раҳматуллоҳ. Тухфат-ул-аҳбоб фӣ тазкират-ил-асҳоб: Матни интиқодӣ бо муқаддима, таҳия ва тавзеҳоти Ҷурабек Назрӣ – Душанбе: Дониш, 2020. – 284 с.
7. Гаффарова, М. Ҳаёт ва эҷодиёти Идрисхоҷаи Роҷӣ // Камоли Хучандӣ. – 2023. – №1(33). – С. 46-51.
8. Кавқабӣ, Сайидумари Султон. Тазкираи суҳанварони Истаравшан. – Душанбе: Адиб, 2012. – 260 с.
9. Муҳтарам, Ҳоҷӣ Неъматуллоҳ. Тазкират-уш-шуаро / Бо тасҳеҳ ва муқаддимаи Асғари Ҷонфидо; зери назари Камол Айнӣ. – Душанбе: Дониш, 1975. – 369 с.
10. Окилов, Э. И. Направления и этапы развития таджикской каллиграфии: автореф. на соиск. канд. истор. наук. – Душанбе, 1992. – 25 с.
11. Роҷии Бухорӣ, Мирмуҳаммад Идрисхоҷа. Тазкират-ул-хаттотин: Маснавӣ / Хаттот Иноятуллоҳхоҷаи Бухорӣ, соли китобат 1326. – Library of Congress, DCL №02. – В 7550.
12. Садри Зиё, Шарифҷон-маҳдум. Тазкори ашғор: Шарҳи ҳоли бархе аз шоирони муосири Тоҷикистон ва намунаҳое аз ашғори онон / Бо тасҳеҳи Саҳобиддини Сиддиқ; бо кӯшиши Муҳаммадҷони Шақурии Бухорӣ. Чопи аввал. – Тоҳрон: Суруш, 1380=2001.
13. Сиддиқӣ, Саҳобиддин. Садри Зиё ва тазкираҳои ӯ / Зери назари Т. Неъматзода. Веросторон М. Шақурӣ, М. Хоҷаева. – Душанбе: Шучоӣён, 2010. – 200 с.
14. Хади-заде, Р. Источники к изучению таджикской литературы второй половины XIX века. – Сталинобод, Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1956. – 138 с.
15. Ҳодизода, Р. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX. – Душанбе: Дониш, 1968. – 295 с.

REFERENCES:

1. Abdi, A. Thank you. With corrections and an introduction by Asghar Jonfido, under the supervision of Sahobiddin Siddikov. - Dushanbe: Donish, 1983. - 292 p.
2. Aini, Sadriiddin. Memoirs.-Dushanbe: Scientific Editor-in-Chief of Tajik National Encyclopedia, 2009. - 680 p.
3. Aini, Sadriiddin. An example of Tajik literature. - Dushanbe: 2010. - 420 p.
4. Bukhari, Sheikh Abdulkadir Karamatullah. Picture of Sibok. - Tashkent: Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan - Science, 2007. - 199 p.
5. Vozeh, Qori Rahmatullah. Tuhfat-ul-Ahbab fi Tazkirat-il-Ashab: A critical text with an introduction and corrections by Asghar Jonfida, under the supervision of A. Mirzoev. - Dushanbe: Donish, 1977. - 224 p.
6. Vozeh, Qori Rahmatullah. Tuhfat-ul-Ahbab fi Tazkirat-il-Ashab: Critical text with an introduction, development and explanations by Jurabek Nazri - Dushanbe: Donish, 2020. - 284 p.
7. Gafforova, M. Life and work of Idrishoja Roji // Kamoli Khujandi. – 2023. – No. 1(33). - S. 46-51.
8. Kavkabi, Sayidumari Sultan. Commentary on the speakers of Istaravshan. - Dushanbe: Adib, 2012. - 260 p.
9. Dear Haji Nematullah. Tazkirat-ush-shuaro / With revision and introduction by Asghar Jonfido; under the supervision of Kamal Aini. - Dushanbe: Donish, 1975. - 369 p.
10. Okilov, E. I. Directions and stages of development of Tajik calligraphy: abstract for the candidate of historical sciences. – Dushanbe, 1992. – 25 p.
11. Raji Bukharai Mirmuhammad Idrishoja. Tazkirat-ul-Khattotin: Masnavi / Calligraphy Inayatullah Khoja Bukharai, year of the book 1326. – Library of Congress, DCL #02. - В 7550.
12. Sadri Zia, Sharifjan-Makhdoom. Tazhkori ashaor: A biography of some modern Tajik poets and examples of their poems / Edited by Sahobiddin Siddiq with the effort of Muhammadjan Shakuri Bukharai. First edition. - Tehran: Soroush, 1380=2001.
13. Siddiqi, Sahabuddin. Sadri Zia and his comments / Under the eyes of T. Nematzoda. The editors are M. Shakuri, M. Khojaeva. - Dushanbe: Shujoian, 2010. - 200 p.
14. Khadi-zade, R. Sources for the study of Tajik literature of the second half of the 19th century. – - Stalinabad, State Publishing House of Tajikistan, 1956. - 138 p.
15. Hadizoda, R. Tajik literature in the second half of the XIX century.-Dushanbe:Donish,1968.-295 p.